

PANEMTU PANYETHA ING SEMANTIK GRAMATIKAL ARUPA TEMBUNG SESULIH PANUDUH

Bimbi Oktavia

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
bimbioktavia@mhs.unesa.ac.id

Dr. Murdiyanto, M.Hum.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Panliten penemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh (*definitife determiners*) salah sawijining bagean saka panemtu (*determiner*). Panemtu kasebut nduweni makna ngenani tembung utawa ukara kang nyethakake idhentitas tembung aran. Adhedhasar bab kasebut rumusan masalah iki yaiku, kepriye jinise panemtu panyetha kang arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan? Tujuwan panliten iki yaiku, njlenterhake jinis panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan. Landhesane teori sing digunakake sajrone panliten iki, yaiku teori transformasi generatif. Tata makaryane teori transformasi generatif diperang dadi telu adhedhasar triaspek sintaksis yaiku wujud, guna, lan kalungguhan.

Panliten iki kalebu panliten jinis linguistik sinkronis asipat deskriptif amarga adhedhasar kasunyatan basa kang ana utawa kahanan kanthi empiris urip ing pribadine wong kang cecaturan kanthi tujuwan arupa gegambaran basa kang faktual lan akurat. Sumber dhatane yaiku awujud karya sastra, lan dudu sastra ing kalawarti basa Jawa Jayabaya 2015. Dhata sing digunakake panliten iki awujud teks tulis. Dhata dikumpulake kanthi nggunakake teknik catet. Tatacarane njlenterhake dhata ing panliten iki nggunakake metode agih. asile njlenterhake dhata disuguhake nggunakake metodhe formal lan informal.

Panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar makna struktural sajrone panliten iki diperang dadi enem yaiku (1) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh lumrah (2) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh papan (3) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh modhal (4) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh ner (5) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh cacah (6) panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh wektu.

Tembung wigati: Panemtu Panyetha, Kata Ganti Penunjuk, Triaspek Sintaksis

PURWAKA

Isine bab I iki yaiku (1) landhesane panliten, (2) punjer panliten lan underane panliten, (3) tujuwane panliten, (4) paedhahe panliten, (5) watesane panliten, lan (6) pajlentrehe tetembungan. Andharan jangkepe ing ngisor iki.

1.1 Landhesane Panliten

Kajian ilmu basa utawa linguistik mligine bab makna mesti ngalami pengembangan. Pengembangan kajian kasebut amarga anane rasa ora puase kanthi kasil kajian sadurunge. Saliyane iku uga amarga anane pambada paradigma kang digunakake dening para analisis sajrone nyusun sawijining panliten. Pengembangan ilmu basa asring nggunakake teori transformasi generatif sajrone unsure-unsur basa (tembung, frasa, ukara), lan unsure makna (semantik). Ilmu basa nggunakake paradigma filsafat saengga dasare kajian ana sajrone kajian filsafat. Kayata, mbedakake tembung aran lan tembung kriya. Mula, ing kene diandharake sawijining ilmu basa bab makna (semantik) yaiku panemtu panyetha.

Panemtu panyetha kuwi wigati banget tumrap panguripan. Saliyane kuwi pawongan uga kerep gunakake panemtu panyetha iki kanggo sarana pacaturan ing padinan. Panemtu panyetha digunakake pawongan sajrone pacaturan supaya luwih cetha anggane ngandharake samubarang. Nanging akeh uga pawongan kang durung mangerteni teges sajrone panemtu panyetha iki. Lumrahe mung mangerteni tembung-tembung kang minangka peranan saka panemtu panyetha iki. Nanging sejatine akeh kang durung mangerteni teges panemtu panyetha.

Panliten ngenani panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh iki narik kawigaten kanggo diteliti, Jalaran durung akeh sing niliti. Mula saka kuwi, babagan iki saliyané akeh perangan-perangan kang kudu dijlenterhake kanthi njlimet, uga durung tau karembug kanthi cetha tur jangkep. Tembung sesulih panuduh bisa ngadeg dhewe minangka tembung aran utawa minangka piwates kang ngandharake tembung aran liyane. Minangka tembung aran tembung sesulih panuduh iku fungsine dadi jejor

utawa wasesane ukara, dene sajrone ukara kang lesane tembung aran bisa uga fungsine minangka lesan.

Panliten ngenani panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh iki ditliti kanthi cara triaspek sintaktis, yaiku njlentrehake ngenani wujud, guna, lan kalungguhane sajrone ukara. Panliten semantik adhedhasar triaspek sintaktis iki kalebu panliten ngenani semantik gramatikal. Semantik gramatikal isih ana sesambungane karo titi ukara utawa sintaksis. Sesambungane yaiku sintaksis kanggo njlentrehake yen triaspek sintaktis bisa nuwuhake makna sing beda-beda.

Panemtu panyetha tembung kang mujudake tembung kang bisa gawe genah lan cetha marang barang utawa prakara kang lagi digunemake. Tuladhane “Jilbab *iki*”. Ukara kasebut kalebu panemtu panyetha amarga ing ukara kasebut tembung sesulih panuduh nyethakake tembung aran. Tembung *jilbab* kalebu tembung aran, tembung *iki* kalebu tembung sesulih panuduh. Tembung *jilbab* sajrone ukara ing ndhuwur kuwi minangka punjer. Tembung panuduh manggon ana ing samburine tembung *jilbab* kang nduweni makna minangka panemtu (*determiner*). Panemtu panyetha kang ana sajrone ukara mau digunakake kanggo nyethakake lan uga nuduhake samubarang kang dituduhake. Kayadene ing kunu wis genah lan cetha menawa *iki* ngandharake *jilbab* minangka tembung aran. Saliyane kuwi intesitas adoh cedhake uga wis cetha yaiku cedhak karo panutur lan mitra tutur. Ing kene saliyan digunakake kanggo nuduhake lan nyethakake samubarang kang dituduhake. Miturut verhaar (2012:170) wujud ditemtokake miturut konstituen kang arupa tembung utawa frasa. Konstituen kaebut uga nduweni status pamanggih utawa ora nduweni status pamanggih. Mula, saka dhata kasebut bisa nggunakake teori transformasi generatif utawa kang diarani triaspek sintaktis.. Yen di jlentrehake kaya ing ngisor iki

Jilbab iki

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Jilbab	T.a	J	
Iki	T.sp	W	Pnm

Tuladha ing ndhuwur nuduhake yen panemtune dipanggoni tembung “*iki*”. tembung *Iki* ing kene mujudake minangka panemtu panyetha. Ing kene tembung *iki* nyethakake jilbab kuwi. Dene miturut intensitas adoh cedhake *iki* ing kene mujudake yen jilbab kuwi cedhak karo panutur lan mitra tutur.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur, mula topik panliten iki yaiku panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh. Panliten ngenani panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh iki ditliti kanthi cara

njlentrehake triaspek sintaksis yaiku wujud, guna kalungguhan sajrone ukara. Panliten semantik adhedhasar triaspek sintaksis kalebu panliten ngenani semantik gramatikal.

1.2 Punjer lan Undere Panliten

Adhedhasar landhesane panliten ing ndhuwur, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh narik kawigaten kanggo ditliti, amarga bab sing bakal diandharake ing kene yaiku tembung aran kang digayutake karo tembung sesulih panuduh.

Panemtu utawa determiner iki kalebu bab kang arang di rembug, kanggo ngandharake bab – bab menika butuh pamikiran lan logika kang njlimet. Kang bakal ditindingi ing kene yaiku kanggo nyethakake idhentitas tembung aran kanthi cetha. Supaya ora nganti ambigu. Cara kang digunakake kanggo panliten yaiku nggunakake triaspeksintaksis. Dene underane panliten iki yaiku: Jinise Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung sesulih Panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan.

1.3 Tujuwane Panliten

Adhedhasar punjere panliten ing ndhuwur, tujuwane panliten ing ngisor iki, yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake: Jinise Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung sesulih Panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan ing kalawarti Panjebur Semangat.

1.4 Paedahe Panliten

Asil panliten iki bisa ngrembakakake ilmu basa Jawa mligine ing bidhang semantik, supaya bisa ngrembakakake teori ngenani teges gramatikal ing semantik gramatikal. Asile panliten iki diajab bisa aweh piguna marang panliti sing nyinaoni teori iki. Asil panliten iki uga diajab bisa kanggo ngrembakakake materi pasinaon semantik gramatikal ing basa Jawa ing mata kuliyah sintaksis lan semantik. Panliten iki bakal diunggah ing medhia pasinaon online kayata jurnal bharadha, blog, utawa ing google, lan uga bisa digawe seminar supaya panliten iki bisa nganti diweruhi wong liya.

1.4 Watesane Panliten

Watesane panliten iki ana telu, yaiku topik, dhata, lan cara nliti. Wates-watesane yaiku: (1) Topik ing panliten iki yaiku tembung sesulih panuduh minangka panemtu panyetha ing basa Jawa. (2) Dhata sing dienggo ing panliten iki yaiku dhata tulis kang ngemu ukara-ukara kang ngemu tembung sesulih panuduh minangka panemtu panyetha ing basa Jawa. Lelandhesan panemtune ragam tulis minangka dhata ing panliten iki yaiku ragam tulis nuduhake titikan kang luwih baku lan ajeg. (3) Carane nliti

tembung sesulih panuduh ing basa Jawa minangka panemtu panyetha nganggo teori transformasi generatif.

1.5 Panjlentrehe Tetembungan

Tetembungan kang digunakake ing panliten iki yaiku Tembung sesulih panuduh, Panemtu, lan Triaspek sintaktis. Tegese tetembungan kasebut bisa dijlentrehake ing ngisor iki.

- 1) Panemtu (*determiners*) yaiku tembung utawa kelompok tembung kang digunakake kanggo nyethakake idhentitas tembung aran. (Padmosoekatjo, 1987:120).
- 2) Tembung sesulih panuduh (*Pronominal Demonstratif*) yaiku tembung sesulih kang digunakake kanggo nuduhake samubarang kang nduweni telung pathokan yaiku pamicara minangka pawongan kang ngomong, wong kang ngrungokake utawa wong kang diajak cecaturan, lan wong utawa samubarang sanjabane tuturan. (Wedhawati, 2006:270)
- 3) Triaspek sintaktis diperang dadi telu yaiku (1) wujud (*kategori*), tegese wujud yaiku aspek awak utawa badane sintaktis ing ukara lamba. Wujud nduweni sipat formal amarga mung mujudake aspek wujud lan nduweni sipat sistemik amarga nalika nemtokake wujud sajrone ukara ora perlu nggatekake wujud tembung ing sandhinge, (2) guna (*fungsi*), tegese guna yaiku panggon kanggo wujud mula saka iku bisa didudut yen guna minangka panggonan kang kudu diisi amarga sipate kosong dene wujud minangka konstituen kang diisikake ing guna, (3) kalungguhan (*peran*) minangka ruh utawa jiwane sintaktis sajrone ukara lamba kang nduweni rong sipat yaiku semantis lan struktural, sipat semantik amarga dideleng saka maknane. Wujud sing ngiseni saben guna nduweni makna sing beda saben konstituen ing ukara. (Verhaar, 2012:162)

TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Saemper

- 1) Nasrulloh (2001) kanthi irah irahan *Pronominal dalam Bahasa Jawa Dialek Surabaya*. Panliten iki nduweni tujuwan ngandharake wujud tembung sesulih ing basa Jawa dhialek Surabaya ing kecamatan Diwek kabupaten Jombang lan gunane ing ukara. Panliten iki ngunakake teori struktural kanggo ngandharake struktur saka Tembung Sesulih ing Basa Jawa Dhialek Surabaya ing Kecamatan Diwek Kabupaten Jombang. Wujud tembung sesulih kang diandharake sajrone panliten iki ana lima yaiku tembung sesulih purusa, tembung sesulih pandarbe, tembung sesulih panuduh, tembung sesulih panyilah, tembung sesulih, lan tembung sesulih patanya. Adhedhasar panliten kang

wis di andharake iki bisa diweruhi yen panliten ngenani tembung sesulih mung ngandharake jinise tembung sesulih ing basa Jawa Dhialek Surabaya lan gunane tanpa ngandharake kalungguhane, kamangka tembung sesulih ing basa Jawa uga nduweni kalungguhan sajrone ukara. Mula saka iku dileksanakake panliten kanthi irah-irahan Tembung Sesulih ing Basa Jawa Dhialek Surabaya ing Kecamatan Diwek Kabupaten Jombang. Bedane karo panliten iki yaiku ngandharake jinise adhedhasar triaspek sintaksis amarga tembung sesulih ing panliten iki minangka panemtu sing dadi pathokan kanggo nerangake idhentitas sawijining barang iku. Ing panliten iki tembung aran kene luwih ditengenake.

- 2) Sawardi, (2006) yaiku kanthi irah-irahan *Fungsi Panemtu (Determiner) dalam Gramatika Bahasa Jawa* Panliten iki ngandharake ngenani fungsi panemtu sajrone frasa lan ngandharake kepriye model tata basa formal njlentrehake panemtu basa Jawa. Panliten *Fungsi Panemtu (Determiner) dalam Gramatika Bahasa Jawa* iki nggunakake rong teori yaiku teori X-bar lan teori Tata Bahasa Leksikal Fungsional (TLF). Teori X-bar digunakake kanggo njelentrehake perkarane panemtu, lan teori Tata Bahasa Leksikal Fungsional digunakake kanggo njlentrehake fenomena kang padha saka segi tata bahasa formal. Bedane yaiku panlitene sarwadi mung ngandharake ngenani guna lan tata basane nanging yen panliten iki ora mung ngandharake guna uga ngandharake wujud lan kalungguhane kang disebut triaspek sintaksis.
- 3) Apriliana Fitri Anggraini (2012). Panliten iki ngandharake bab tembung sesulih nanging mung tembung sesulih purusa lan tembung sesulih pandarbe kang nduweni wujud minangka piranti pangiketing basa sajrone wacana basa Jawa. Tembung sesulih purusa lan tembung sesulih pandarbe mujudake araning samubarang kang minangka gegantine aran kang dituju. Araning samubarang sajrone wacana kerep diwola-woli supaya nyethakake maknane lan sapa kang dikarepake luwih cetha. Bedane panlitene apriliana ngandharake tembung sesulih purusa lan tembung sesulih pandarbe dene ing panliten iki ngandharake ngenani tembung sesulih panuduh kang minangka panemtu.
- 4) Novia Rakhmatin Setyorini (2013) kanthi judhul *Tembung Sesulih ing Basa Jawa Dhialek Surabaya SUB-Dhialek Mojokerto*. Panliten iki nggunakake teori transformasi generatif utawa aspek sintaksise tembung sesulih ing basa Jawa dhialek Surabaya sub-dhialek Mojokerto. Panliten iki saemper karo panlitene novia padha-padha ngandharake tembung sesulih panuduh nanging bedane panlitene novia ngandharake tembung sesulih panuduh kang ngandharake ora mung neng tembung aran nanging uga tembung kaanan dene ing

panliten iki ngandharake ngenani tembung sesulih panuduh kang minangka panemtu. Tembung aran ing kene luwih ditengenake.

- 5) Alfiah (2013) kanthi judhul panemtu awujud tembung sesulih panyilah. Panliten iki ngandharake ngenani triaspek sintaktise panemtu awujud tembung sesulih panyilah saemper karo kang dak tliti padha-padha njlentrehake tembung sesulih kanthi teori triaspek sintaktis bedane namung tembung sesulih panuduh lan tembung sesulih panyilah. Ing panliten iki ngandharake yen tembung sesulih panyilah ana 3 yaiku Tembung Panyilah Nyethakake Jumlah Tunggal, Tembung Panyilah Nyethakake Jumlah utawa Klompok, Tembung Panyilah kanggo Tembung Genti Pawongan utawa Barang

2.2 Konsep-konsep Panliten

Konsep-konsep sajrone panliten bisa diperang dadi telu yaiku konsep kanggo panemtu, konsep tembung sesulih panuduh, lan konsep triaspek sintaksis. Andharan sing luwih jangkep ing ngisor iki.

2.2.1 Panemtu (*Determiner*)

Halliday (2016) sajrone (Fitriani, 2017) “Panemtu (*Determiner*) yaiku sawijining bab gramatikal kang ngandharake jinis tembung aran. Panemtu minangka punjer sajrone ukara kang nduweni fungsi minangka pewatas tembung. Panemtu diperang dadi 3 komponen yaiku artikel, tembung sesulih, lan tembung ngilangake. Saka andharane Halliday wujud 3 komponen kasebut yaiku (1) artikel diperang dadi 2 yaiku tembung katrangan pasti (iki, iku) lan tembung ora winates (samubarang...). (2) tembung sesulih kang diperang dadi 4 yaiku tembung sesulih panuduh (iki, iku), tembung sesulih purusa (kowe, sampeyan), tembung sesulih sadhengah (pira-pira wae, apa wae, sapa wae), tembung sesulih pitakon (apa, kepriye). (3) tembung ngilangake (ora saben..., ora kabeh..., ora luwih saka...).

Miturut Kridalaksana (2005:49-119) merang “kelas kata” kang bisa kasebut pewatas dadi 14 yaiku: (1) *verba* (kata kerja), (2) *adjektiva* (kata sifat), (3) *nomina* (kata benda), (4) *pronominal* (kata ganti), (5) *numeralia* (kata bilangan), (6) *adverbial* (kata keterangan), (7) *interrogativ* (kata Tanya), (8) *demonstrative* (kata petunjuk), (9) *artikula* (kata sandang), (10) *preposisi* (kata depan), (11) *konjungsi* (kata sambung), (12) *kategori fatis*, (13) *interjeksi* (kata seru), (14) *pertindihan kelas*.

Ing Paramasastra Djawa Antunsuhono (1960) ngandharake tembung pewatas utawa panemtu ana 9 yaiku: (1) *verba* (kata kerja), (2) *adjektiva* (kata sifat), (3) *nomina* (kata benda), (4) *pronominal* (kata ganti), (5) *numeralia* (kata bilangan), (6) *adverbial* (kata

keterangan), (7) *preposisi* (kata depan), (8) *konjungsi* (kata sambung), (9) *interjeksi* (kata seru).

2.2.2 Tembung Sesulih

Miturut Kridalaksana, (2008:76) tembung sesulih kalebu kategori kang nduweni fungsi yaiku kanggo ngganteni tembung aran. Antunsuhono (1960: 83) ngandharake yen tembung sesulih yaiku tembung kanggo sesulih barang ingkang dimangerteni, supaya ora bola-bali nyebut jenenge barang mau lan uga kanggo nuduhake dununge barang. Satemah kanthi digunakake tembung sesulih kasebut tamtu arep luwih efisien lan tujuwane saka pacelaton bisa dimangerteni kanthi gamblang.

Antunsuhono (1960:83) ngandharake yen tembung sesulih yaiku tembung kanggo sesulih barang ingkang wis dimangerteni, supaya ora bola-bali nyebut jenenge barang mau lan uga kanggo nuduhake dununge barang. Saengga kanthi digunakake tembung sesulih iki tamtu arep luwih efisien lan tujuwane saka pacelathon bisa dimangerteni kanthi gamblang.

Wedhawati (2006:266) tembung sesulih minangka kategori tembung ingkang digunakake kanggo ngganti tembung aran lan tembung wilangan. Dene miturut panemune Sudaryanto (1991: 90) tembung sesulih ora namung kanggo ngganti tembung aran lan wilangan ananging bisa uga kanggo ngganti tembung kaanan lan katrangan. Kejaba iku tembung sesulih uga bisa ngganti frasa perluasan tembung ingkang gayut yaiku klausa, ukara camboran, saha satunggaling wacana. Tembung sesulih minangka kategori ingkang katutup kanthi wujud tembung ingkang cacah winates.

2.2.3 Jinise Tembung Sesulih Panuduh

Alwi, dkk. (2003:260) sajrone (Andriani, 2018) ngandharake yen tembung sesulih panuduh diperang dadi telu yaiku (1) tembung sesulih panuduh lumrah, (2) tembung sesulih panuduh papan (3) tembung sesulih panuduh modhal. Dene miturut Mulyana (2011:63) tembung sesulih panuduh yaiku tembung kang nuduhake tembung aran utawa sawijining bab.

Miturut Wedhawati (2006:270) jinise tembung sesulih panuduh iku kaperang dadi enem yaiku tembung sesulih panuduh lumrah, papan, modhal, ner, cacah, lan wektu. Jinise tembung sesulih panuduh ika ana lima antarane yaiku tembung sesulih panuduh lumrah, papan, modhal, wektu, lan cacah (Sudaryanto, 199:94).

Tembung sesulih panuduh yaiku tembung kang nduwe pathokan akehe 3 guna nuduhake samubarang. Pathokane yaiku wong kang ngomong, wong kang dijak ngomong lang wong sanjabane cecaturan. Sesulih panuduh uga

nduweni jinis sing kabehe ana nem yaiku panuduh lumrah, papan, modhal, ner, cacah, lan wektu.

Tuladhane:

“Heh, Oom Slompret kuwi!”

Tembung “kuwi” ing tuladha kasebut minangka tembung ingkang ngandharake utawa nuduhake tembung aran. Tembung aran kang ana ing ukara ndhuwur iku dituduhake dening tembung “kuwi” yaiku tembung Oom Slompret. Tembung aran kasebut kalebu tembung aran insani amarga minangka sawijining *mahkluk hidup*.

Adedhasar pangerten saka para ahli ing ndhuwur tembung sesulih panuduh utawa pronomina demonstratif yaiku tembung kang nuduhake sawijining substansi, papan, bab, wekdal, saha ukuran tartamtu kanthi nggunakake pathokan let (let cedhak, rada adoh, utawa adoh) supaya luwih efisien ora nyebut barang utawa bab ingkang dimaksud kanthi bola-bali.

Adedhasar pamanggih ing ndhuwur bisa di dudut yen jinise tembung sesulih panuduh ika ana enem yaiku tembung sesulih lumrah, papan, modhal, ner, cacah, lan wektu. Jinise tembung sesulih panuduh arah iku sejatine wis mlebu ana ing tembung sesulih panuduh papan nanging nduweni sipat ingkang beda yaiku asipat dinamis kanthi nuduhake sawijine papan tartamtu ingkang dituju.

2.2.3.1 Tembung Sesulih Panuduh Lumrah (pronomina demonstratif substansif)

Jinise panemtu iki yaiku didheleng saka adoh cedhake marang pamicara. Kang kalebu ing panemtu sesulih panuduh lumrah ana *iki, iku, ika*. Saka katelu tembung iku pawongan bisa nemtokake adoh cedhake kang kalebu tembung aran marang wong sing ngrungokake utawa wong liya sanjabane tuturan. Poerwadarminta (1953:38) ngandharake yen panuduh lumrah kaperang dadi loro yaiku dianggo panuduh sesulih barang dadi jejer ing ukara utawa andharaning ukara lan dianggo panuduh kaanan, dadi katranganing jejer utawa katranganing andharan.

Pokok saka tembung sesulih panuduh lumrah yaiku dumunung ing gegayutan antarane pamicara lan substansi kang dituju. Kang kalebu tembung sesulih panuduh lumrah antarane yaiku :

- a. Let cedhak : iki, kiya
- b. Let rada adoh : kuwi, iku
- c. Let adoh: kae, ika

Wujud kiya saha ika sanes wujud baku. Wiwitane wujud kasebut di gunakake ing ragam tutur tinulis banjur saka iku wong lumrah nggunakake wujud kasebut. Ana sawijining ukara, panganggane tembung sesulih panuduh “iki” asring owah dadi “ki”. Pramila, wujud “ki” kasebut ora kalebu tembung sesulih, ananging di gunakake

kanggo menehi tekanan ing perangan tuturan tartamtu.

2.2.3.2 Tembung Sesulih Panuduh Papan (pronomina demonstratif lokal)

Panemtu sesulih panuduh papan iki nyethakake panggon, iki bisa nggunakake tembung ancer-ancer *ing, nyang, lan saka* bisa uga ora nggunakake. Tembung sesulih panuduh papan iki diperang dadi rong perangan, yaiku panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan lan panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan kanggo nyulihi tembung sesulih purusa. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan yaiku *kene, kono, lan kana*. Tembung *kene* nuduhake papan panggonan kang cedhak karo pamicara. Tembung *kono* nuduhake papan panggonan kang cedhak karo wong kang ngrungokake utawa papan panggonan wong kang melu cecaturan. Dene tembung *kana* nuduhake papan panggonan sanjabane pamicara lan wong kang dijak cecaturan utawa adoh saka kekarone.

2.2.3.3 Tembung Sesulih Panuduh Modhal (pronomina demonstratif deskriptif)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh modhal iki kanggo nuduhake kahanan, patrap lan cara. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh modhal iki diperang dadi telung perangan adhedhasar adoh cedhake karo pamicara. Mung teges adoh cedhake ing *kene* ora mesthi asipat inderawi (*kasat mata*) nanging uga bisa asipat psikologis utawa tumuju marang kahanan kang dialami, kahanan kang wis dialami utawa kahanan kang wis suwi dialami nanging bisa ana sajrone kenangan utawa bayangan pamicara. Tembung sesulih panuduh modhal, yaiku *ngene, ngono, lan ngana*. Tembung *ngene* iku dununge cedhak karo pamicara. Tembung *ngono* dununge rada adoh karo pamicara. Dene tembung *ngana* iku dununge ana sanjabane cecaturan. Tembung sesulih panuduh modhal *ngene, ngono lan ngana* iki dienggo sajrone tindak tutur ngoko lisan, yen ana ing sajrone tindak tutur tulis, tembung sesulih panuduh modhal ditulis mangkene, mangkana lan mangkono.

2.2.3.4 Tembung Sesulih Panuduh Ner (pronomina demonstratif arah)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh ener, yaiku *mrene, mrono lan mrana* utawa *rene, rono lan rana*. Tembung *mrene* utawa *rene* nuduhake ener kang cedhak karo pamicara. Tembung *mrono* utawa *rono* nuduhake marang ener kang rada adoh karo pamicara. Dene tembung *mrana* utawa *rana* nuduhake marang ener kang adoh saka pamicara lan pawongan kang dijak cecaturan.

2.2.3.5 Tembung Sesulih Panuduh Cacah (pronomina demonstratif dimensional)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh cacah yaiku *samene, samono lan samana*. Tembung *samene*

nuduhake akehe utawa cacache sacedhake pamicara. Tembung *samono* nuduhake akehe utawa cacache sacedhake pawongan kang dijak cecaturan utawa kang ngrungokake. Dene tembung *samana* nuduhake akehe utawa cacache kang adoh saka pamicara utawa wong kang dijak cecaturan. Samene, *samono*, lan *samana* ana gegayutane kanthi kadar ukuran sing bisa agawe tembung kasebut dadi panemtu. Tembung ukuran kasebut yaiku (*panjang, lebar, luas, tinggi, besar, berat, jauh, dalam, isi, jumlah, dsb*).

2.2.3.6 Tembung Sesulih Panuduh Wektu (*pronomina demonstratif temporal*)

Djajasudarma (2016:68) sajrone (Maisuri, 2018) ngandharake yen “dina bisa *dileksikalake* biyen, wingi, sesok, sok mben. Utawa laksem wektu kaya esuk, awan, sore, lan wengi. Ora asipat deiktis amarga laksem kasebut dibedakakake adhedhasar pathokan posisi. Leksem waktu asipat deiktis yen kang dadi patokan si pamicara. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu diperang dadi telung perangan, yaiku tembung sesulih panuduh wektu biyen, saiki lan mengko. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu biyen iki diperang maneh dadi telung perangan. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu kang kapisan iki, yaiku wektu biyen kang isih durung suwe wektune, yaiku tembung lagi wae, iki mau utawa mau. Wektu tertamtu di dheleng saka adoh cedhake kanthi panutur bisa ing wektu kang sawise lan bisa uga wektu sadurunge.

2.2.4 Wujud Tembung Sesulih Panuduh

Kridalaksana (2005:92) sajrone (Fadila, 2017) ngandharake tembung sesulih panuduh kalebu kategori kang nduweni fungsi kanggo nuduhake samubarang sajrone utawa sajabane ukara. Saka wujud diperang dadi 3 yaiku (1) tembung sesulih panuduh dasar, (2) tembung sesulih panuduh turunan, lan (3) tembung sesulih panuduh gabungan. Dene (Herawati, 1995:130) ngandharake wujud tembung sesulih panuduh kaperang dadi loro, yaiku tembung sesulih panuduh dasar lan turunan

2.2.2.4.1 Tembung sesulih panuduh dhasar

Tembung sesulih panuduh dasar yaiku tembung sesulih panuduh ingkang kadadayan saka samorfem. Morfem menika kalebu jinis tembung awujud tembung lingga ingkang durung diraketi dening wuwuhan utawa morfem liya.

2.2.2.4.2 Tembung Sesulih Panuduh Turunan

Tembung sesulih panuduh turunan diperang dadi telu yaiku tembung sesulih panuduh awujud andhahan, rangkep, lan camboran (Herawati, 1995:131).

1. Tembung sesulih panuduh awujud andhahan

Tembung sesulih panuduh awujud andhahan yaiku tembung sesulih panuduh ingkang morfem asaline wis

diraketi dening morfem ikat kaya ater-ater, panambang lan wuwuhan gabung. Tuladhane yaiku tembung mrene, mrono, mrana, ndhisik, mengko, saha sesuke.

2. Tembung sesulih panuduh awujud rangkep

Tembung sesulih panuduh awujud rangkep inggih yaiku tembung sesulih panuduh ingkang tembung dirangkep kanthi wutuh utawa saperangan. Tuladhane yaiku tembung kae-kae, rana-rana, engko-engko, wingi-wingi, sesuk-sesuk, rana-rene, rona-rono, rona-rene, lan koa-kae. Kejaba iku ana uga tembung sesulih panuduh rangkep mawa wuwuhan, tuladhane yaiku tembung ngene-ngene, sesuk-sesuke, lan engko-engkone.

3. Tembung sesulih panuduh awujud camboran

Tembung sesulih panuduh awujud camboran yaiku loro utawa luwih wujud dhasar ingkang diraketake dadi siji saengga bisa mujudake tembung sesulih panuduh anyar. Tuladhane tembung sesulih panuduh camboran yaiku dhek wingi, dhek mau, lan sukemben.

Ing panliten iki tuladhane ana sing di owahi adhedhasar teori kang digunakake. Owahing tuladha iku di arani pandhapuke tembung, Sudaryanto(1991:15) ngandharake yen proses morfologi utawa pandhapuk tembung yaiku proses owahe tembung kanthi cara ingkang tinata utawa tinatane cara owahe kanthi piranti ingkang padha, ndadeake komponen makna anyar ana ing tembung asil owahe, tembung anyar ingkang diasilake asipat polimorfemis.

2.3 Teori kanggo Panliten Iki

Teori kang digunakake sajrone panliten iki yaiku teori transformasi generatif kang laras kanggo kaperluwan subsistem sintaksis. Teori transformasi generatif iki nduweni asumsi lan tata makaryane teori kang dijlentrehake ing ngisor iki.

2.3.1 Asumsi Teori Transformasi Generatif

Teori transformasi generatif nduweni paradigma yaiku (1) sintaksis gandheng karo ukara lan tuturan kang bisa diresepi dening indrane manungsa minangka struktur sanjabane basa (*surface structure*), (2) sajrone struktur batin (*deep structure*) ana sesambungan semantis lan sesambungan sistemik, lan (3) adhedhasar anane struktur batin, banjur struktur batin kasebut diandharake adhedhasar aspek wujud, guna, lan kalungguhane. Katelu aspek kasebut disebut triaspek sintaksis. (Adipitoyo, 2002:4).

Chomsky sajrone (Parera, 1991:87). ngandharake ngenani teori transformasi generatif. Chomsky ngandharake telung postulat kang diarani postulat Chomsky. Telung postulat diandharake ing ngisor iki.

Kapisan yaiku bedane *competence* lan *performance* antarane dhata warisan lan seserepan ngenani basal an kabisa anggone nggunakake basa. Kapindho yaiku

bedane struktur batin lan struktur lair. Struktur batin lan struktur lain ngasilake tata carane tata basa kang dhasare saka telung komponen yaiku sintaktis, fonologis, lan semantik. Katelu yaiku aspek kreatipe basa utawa kang diarani sipat dinamise Basa. Ing postulat kapindho iki ngasilake komponen transformasi kanggo mujudake tata makaryane teori iki.

2.3.2 Triaspek Sintaktis

Miturut Verhaar (2012:162) ana telung cara kanggo nganalisis kanthi cara sintaksis, yaiku ngunakake triaspek sintaksis kang diperang dadi telu, yaiku (1) wujud (2) guna (3) kalungguhan. Andharan luwih jangkepe ing ngisor iki.

1) Wujud

Miturut Verhaar (2012:170) wujud ditemtokake miturut konstituen-konstituen klausa, konstituen kang arupa tembung utawa frasa lan konstituen iku nduweni status pamanggih utawa ora nduweni pamanggih. Klausa dideleng kanthi cara wujud kasusun saka verba lan nomina, sarta bisa uga anane konstituen liyane yaiku katrangan sing kudu dieling yen ta wujud dibedakake miturut bentuk paradikmatis kang arupa verba sing dhiatesise aktif lan pasif.

Miturut Sudaryanto (1991:13) Wujud nduweni sipat formal lan sistemik. Sinebut formal amarga mung mujudake aspek wujud. Sistemik amarga nalika nemtokake wujud sajrone ukara ora perlu nggatekake wujud tembung ing sandhinge.

Miturut Wedhawati (2005:46) wujud adhedhasar anggotane bisa diperang dadi loro wujud sintaksis tinarbuka lan sintaksis katutup. Wujud sintaksis tinarbuka bisa diperang dadi kriya, aran, kahanan, lan katrangan. Wujud sintaksis katutup diperang dadi tembung sesulih, tembung wilangan, tembung ancer-ancer, tembung panggandheng, tembung panguwuh, lan partikel.

2) Guna

Alwi (2003:216) sajrone (Kurniawati, 2014) ngandharake tembung aran bisa minangka punjer nomina yen di dheleng adhedhasar posisi frasa. Minangka punjer frasa tembung aran nduweni peran penting, dene pewatas ana ing sadurunge utawa sawise tembung aran. Yen pewatas ana ing sadurunge iki lumrahe nggunakake tembung cacah. Yen pewatas ana sawise tembung aran bisa nggunakake tembung kriya, tembung kahanan, lsp. Sajrone frasa tembung aran minangka punjer bisa nglungguhi jejer, wasesa, lesan, geganep keterangan.

Guna (fungsi) mujudake salah siji triaspek sintaksis. Guna nduweni telung wateg yaiku formal, kosong, lan

struktural. Sipat normal amarga ana sesambungane karo kosong lan struktural sarta ora kaiket unsur kategori tartamtu (Sudaryanto, 1991:66).

Guna minangka konsep fungsi sitaksis sing bisa diperang dadi (1) jejer, (2)wasesa, (3)lesan, (4)geganep, (5)katrangan (Wedhawati, 2005:49). Miturut Sudaryanto (1991:126) ngandharake jinise guna bisa diperang dadi jejer, wasesa, lesan, katrangan, panganep.

Perangan guna ing nduwur bisa didudut yen guna gegayutan kanthi relasi gramatikal sajrone ukara. Guna kang keperang dadi lima iku ora mesthi ana sajrone ukara, biyasane sing ana yaiku jejer lan wasesa. Amarga kuwi minangka unsur wajib. Unsur jejer kang ndadekake anane unsur-unsur saliyane.

3) Kalungguhan

Kalungguhan (peran) nduweni rong sipat yaiku semantis lan struktural. Sipat semantis amarga dideleng saka maknane. Wujud sing ngiseni saben guna nduweni makna sing beda saben konstituen ing ukara (Sudaryanto,1991:67). Miturut Wedhawati (2005:20) kalungguhan yaiku konsep semantis sintaksis sing gandheng karo makna sajrone srtuktur sintaksis. Kalungguhan kalebu tataran sing katelu lan paling asor drajad abstrake yen dibandingake karo aspek liyane (Sudaryanto,1991:13).

Miturut Sudaryanto (1991:67) njlentrehake menawa kalungguhan kuwi ngisi guna sing asipat semantis utawa maknawi lan sintaksis utawa struktural. Diarani semantis amarga kalungguhan mujudake aspek makna lan asipat struktural negesake menawa kalungguhan mujudake aspek raga sing dadi pasangan wujud kanthi makna. Kalungguhan bisa diperang dadi rong perangan adhedhasar konstituen sing manggon ing kalungguhan kasebut yaiku konstituen utama lan konstituen panyengkuyung (Sudaryanto, 1991:61-62). Konstituen sing utama yaiku konstituen sing ngenggoni kalungguhan ing wasesa. Konstituen utama bisa ngenggoni kalungguhan proses, kahanan, tanduk, tanggap, tanggap tarung, tanduk pakon, tanggap pakon, bali angga, lan bali angga tanduk (Sudaryanto,1991:139-150). Lumrahe kalungguhan iki dinggoni ing wujud tembung kriya utawa frase kriya. Konstituen utama sing wujud dudu tembung kriya utawa frase kriya lumrahe ora bisa ngenggoni kalungguhan (Wedhawati,2005:51). Konstituen panyengkuyung yaiku konstituen sing ana orane ditemtokake wasesane sing diarani argumen.

Miturut Wedhawati (2005:519-524) konstituen panyengkuyung nduweni jinis kalungguhan ana 13, yaiku paraga, pengalami, faktor, panandang, panyerta, paraga-

panandang, paraga-panyerta, asil, panampa, tujuwan, papan, piranti, asal. Miturut Sudaryanto (1991:140) kalungguhan konstituen panyengkuyung ana 11 yaiku paraga, panandang, pengalami, panampa, faktor, target, papan, kompanional, piranti, lan cara.

Saka pamarsudi basa ing nduwur bisa didudut yen kalungguhan iku nggayutake tembung utawa gatra liyan ing sajroning ukara. Kalungguhan iku minangka sesipating titi ukara, ateges kalungguhan iku gegayutan karo urutan-urutan tembung kang diandharake. Kalungguhan kang baku yaiku wasesa. Saben ukra iku ngandharake sawijining kedadeyan utawa kaanan kang gegayutan karo guna kanthi tembung sing beda-beda.

2.3.3 Tata Makaryane Teori Transformasi Generatif.

Tata makaryane teori generatif iki diarani triaspek sintaktis. Triaspek sintaktis iki kedadeyan saka telung aspek yaiku wujud, guna, lan kalungguhan. Aspek kalungguhan minangka ruh utawa batin kang digunakake kanggo ngandharake struktur batin, dene aspek guna minangka panggonan kosong kang kudu diiseni aspek wujud. Telung aspek iki diandharake kanthi cetha ing ngisor iki.

2.3.3.1 Wujud (Kategori)

Wujud utawa kategori nduweni rong sipat pokok yaiku (a) formal, lan (b) sistemik. Wujud bisa diarani formal amarga dheweke minangka aspek wangun. Wujud yaiku aspek awak utawa badane sintaktis ing ukara lamba. Wujud bisa diarani sistematik amarga wujud tertamtu dikenal ora saka sesambungane karo wujud liyane kang padha-padha dadi konstituen sintaktis sajrone. Nanging sesambungan asosiatif antarane wujud kang dadi konstituen ukara iku (Sudaryanto, 1991:65).

Miturut Wedhawati (2005:46) wujud adhedhasar anggotane bisa diperang dadi loro wujud sintaksis tinarbuka lan wujud sintaksis katutup. Wujud sintaksis tinarbuka bisa diperang dadi kriya, aran, kahanan, lan katrangan. Wujud sintaksis katutup diperang dadi tembung sesulih, tembung wilangan, tembung ancer-ancer, tembung panggandheng, tembung panguwuh, lan partikel.

Miturut teori tradhisional wujud tembung bisa diperang dadi sepuluh yaiku tembung aran, tembung kriya, tembung kahanan, tembung katrangan, tembung sesulih, tembung kriya, tembung wilangan, tembung ancer-ancer, tembung panggandheng, tembung panyilah, lan tembung panguwuh (Alwasillah, 2011:38).

2.3.3.2 Guna (Fungsi)

Guna utawa fungsi nduweni telung sipat pokok yaiku (a) formal, (b) kosong, lan (c) struktural. Aspek formal ing kene beda karo aspek formal ing wujud. Aspek formal ing guna ana sesambungane karo sifat kosong lan struktural. Guna yaiku panggonan kanggo wujud. Mula saka iku bisa didudut yen guna minangka panggonan kang kudu diisi amarga sipate kosong dene wujud minangka konstituen kang diisekake ing guna. Guna asipat struktural yaiku antarane guna siji lan liyane sajrone ukara nduweni sesambungan. Sesambungan kang kaya mangkane diarani struktur (Sudaryanto, 1991:66). Miturut Sudaryanto (1991:126) ngandharake Jinise guna ing basa Jawa bisa diperang dadi jejer, wasesa, lesan, katrangan, lan panganep. Guna minangka konsep fungsi sintaksis sing bisa diperang jejer, wasesa, lesan, gegane, lan katrangan (Wedhawati, 2005:49). Guna adhedhasar teori transformasi generatif bisa diperang dadi jejer, wasesa, lesan, gegane, lan katrangan (Alwasillah, 2011:80).

2.3.3.3 Kalungguhan (Peran)

Kalungguhan nduweni rong sipat pokok yaiku (a) semantis lan (b) struktural. Kalungguhan asipat saka semantis amarga dideleng saka maknane. Kalungguhan minangka ruh utawa jiwane sintaktis sajrone ukara lamba. Wujud kang ngiseni saben guna bisa nduweni makna kang beda saben konstituen ing ukara (Sudaryanto, 1991:67). Kalungguhan ing ukara bisa diperang dadi loro adhedhasar konstituen kang nglungguhi kalungguhan, yaiku konstituen utama, lan panganep (Wedhawati, 2006:519 tandhingake Sudaryanto, 1991:61-62). Adhedhasar teori tradhisional kalungguhan gumantung saka guna sing ana ing ukara. Dene teori struktural ora ngandharake ngenani semantik utawa makna.

METODHE PANLITEN

3.3 Titikane Panliten

Titikane panliten iki diperang dadi loro, yaiku (1) jinise panliten lan (2) sipat panliten. Jinise panliten iki kalebu panliten linguistik sinkronis. Panliten iki asipat deskriptif. Kanthi jangkep pamerange titikane panliten iki bakal diandharake ing ngisor iki.

3.1.1 Jinise Panliten

Jinise panliten iki kalebu panliten linguistik sinkronis. Panliten iki asipat deskriptif. Kanthi jangkep pamerange titikane panliten iki bakal diandharake ing ngisor iki. Titikane tembung sesulih panuduh ing basa Jawa minangka panemtu panyetha ana sing kedadeyan saka proses morfologis. Proses morfologis lan proses sintaksis iku uga nduweni makna, (Chaer, 2013:9).

Cara panliten asipat deskriptif dipilih amarga panliti ngandharake bab adhedhasar wujud, guna, lan

kalungguhan panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh sajrone rubrik ing kalawarti Jaya Baya. Panliten iki ditindakake kanthi cara nglumpukake dhata, milah-milah dhata, lan analisis dhata kanggo nggoleki lan ngandharake wujud, guna, lan kalungguhan panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh.

3.1.2 Sipate Panliten

Panliten ngenani panemtu awujud tembung sesulih panuduh ing Basa Jawa iki nggunakake ancanngan metodologis kang digunakake yaiku metode deskriptif. Miturut Sudaryanto (1993:62) metode deksriptif yaiku metodhe panliten kang adhedhasar kasunyatan kebahasaan kang ana utawa kahanan kang kanthi empiris urip ing pribadhine wong kang cecaturan. Metodhe deskriptif iki nduweni tujuwan kanggo ngandharake data kang kasil dikumpulake arupa gegambaran basa kang apa anane kanthi sistematis faktual, lan akurat.

Metodhe deskriptif ana ing panliten iki ditindakake kanthi ngandharake dhata panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh sajrone rubrik ing kalawarti Jaya Baya. tujuwane panliten iki yaiku ngandharake kanthi cetha tetembungan kang jumbuh karo wujud, guna, lan kalungguhan panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh.

3.2 Ubarampene Panliten

Ubarampene panliten iki diperang dadi telu yaiku (1) sumber dhata, (2) dhata panliten, (3) instrumen panliten. Ubarampene panliten iki bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

3.2.1 Sumber Dhata Panliten

Sumber dhata kang dimaksud sajrone panliten yaiku *subjek* saka ngendi dhata kasebut, lan nduweni informasi kejelasan ngenani kepriye anggane njupuk dhata kasebut, sarta kepriye dhata kasebut diolah (Arikunto, 2010:172).

Sumber dhata panliten iki bab kang wigati kanggo panliti nemtokake dhatane. Uga sumber dhata bisa dijupuk saka tembung-tembung sing ana ing sajrone majalah jaya baya kang ing kono mesthi bae ana tembung aran kang kalebu panemtu awujud tembung sesulih panuduh sing disebut.

Sumber dhata panliten iki awujud teks tulis. Sumber dhata ing panliten iki awujud karya sastra lan karya sing dudu sastra ing kalawarti basa Jawa sing dhatane awujud teks tulis. Kayata ing rubrik atur redaksi, surabaya, tradhisi. Dene wacan sastra kayadene rubrik crita cekak, crita romansa, crita bersambung, lsp. Sumber dhata kajupuk saka kalawarti taun 2011 amarga panliti tertarik saka crita cekak lan crita romansa kang kinandhut tembung

sesulih panuduh sing gegayutan karo mata kuliyah semantik.

3.2.2 Dhata Panliten

Dhata sajrone panliten dibedakake dadi rong jinis, yaiku dhata utama lan dhata panyengkuyug (Sudaryanto, 1990:44). Dhata utama yaiku dhata tulis kang dijupuk saka sumber dhata. Dhata tulis bisa digoleki ing majalah. Panliten iki bakal nggunakake dhata panyengkuyug yaiku sing dijupuk saka majalah. Dene dhata panyengkuyug yaiku dhata lesan kang dikumpulake dening panliti saka sumber dhatane. Isine dhata arupa tembung, frasa, klausa, lan ukara.

Dhata sing bakal digunakake ing panliten iki yaiku dhata utama. Dhata utamane awujud teks tulis sing kalebu panemtu panyetha ing semantik gramatikal awujud tembung sesulih panuduh ing rubrik non fiktif utawa non sastra. Kayata, tembung *iki* kang minangka panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh lumrah sajrone klawarti Jayabaya. Dhata ing panliten iki mung nggunakake dhata tulis amerga dhata tulis luwih bisa dipercaya jalaran nduweni struktur luwih sampurna.

3.2.3 Instrumen Panliten

Miturut Sugiono (2015:102) instrumen panliten yaiku sawijining alat sing digunakake kanggo ngukur fenomena alam utawa sosial sing diamati. Mirip karo andharane Arikunto (2010:265) instrumen panliten yaiku sawijining alat sing dipilih lan digunakake dening panliti sajrone nglakoni kegiyatane kanggo ngumpulke dhata supaya kegiatan kasebut dadi sistematis lan gampang.

Instrumen panliten sing bakal digunakake ana loro yaiku instrumen utama lan instrumen panyekuyung. Instrumen utama panliten iki yaiku wacan sing ana ing kalawarti Jayabaya arupa karya sastra lan non sastra. Dene instrumen panyekuyung arupa piranti tulis lan kartu dhata. Piranti tulis iki kanggo ngumpulake dhata sing ana ing majalah. Dhata sing dikumpulake banjur ditulis ing kertu dhata. Kertu dhata gunane kanggo nggampangake anggane nggolongake dhata adhedhasar teori lan konsep.

3.3 Tatacara Panliten

Metodhe lan teknik panliten iki yaiku nggunakake metodhe simak kanthi teknik lanjutan kang arupa teknik cathet. Sudaryanto (1993: 134) ngandharake yen metode simak kuwi minangka pangumpulke dhata kanthi proses nyemak penganggane basa kang dititngi. Panliti nggunakake teknik cathet yaiku kanthi nyathet dhata sajrone kartu data banjur milah dhata.

Cara panliten iki yaiku milih tembung kang kalebu

panemtu panyetha arupa tembung sesulih adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan ing kalawarti Jaya Baya. Langkah panliten iki ditindakake kanthi cara ngumpulake dhata, milah-milah dhata, lan analisis dhata kanggo ngandharake panemtu panyetha arupa tembung sesulih adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan ing kalawarti Jaya Baya.

3.4 Urut-urutane panliten

Urut-urutane panliten iki nggunakake telung cara panliten yaiku (1) tatacara ngumpulake dhata panliten, (2) tatacara njlentrehake dhata panliten, lan (3) tatacara nyuguhake asile panliten. Saben tatacara kasebut diandharake ing ngisor.

3.4.1 Tatacara Panglumpuke Dhata

Cara nglumpukake dhata kang digunakake sajrone panliten iki yaiku kanthi cara teknik cathet saka dhata kang arupa rubrik Cerkak ing majalah jaya baya. Miturut Mahsun (2005:93) teknik nyatet yaiku nyathet dhata-dhata sing wigati. Teknik nyathet ing kene digunakake kanggo nyathet tembung sesulih panuduh ing basa Jawa minangka panemtu panyetha sajrone kalawarti basa Jawa. Tata carane yaiku nglumpukake dhata, nglipling dhata, nyathet sumber dhata kang arupa ukara ing majalah jaya baya, banjur milah lan milih dhata manut wujud, guna, lan kalungguhane.

3.4.2 Tatacara njlentrehake Dhata

Tata cara njlentrehake dhata ing panliten iki nggunakake metodhe agih. Metodhe agih yaiku ngolah dhata kang arupa basa kanthi cara nemtokake perangan-perangane basa iki dhewe. Dhata saka panliten iki diklumpukake banjur dianalisis manut triaspek sintaksis yaiku wujud, guna, lan kalungguhan (Sudaryanto, 2015:37). Methode agih iki nduweni maneka teknik. Maneka teknik sajrone metodhe agih yaiku teknik nambahi, teknik ngambakake, teknik walik, teknik owah wujud lan teknik balen (Sudaryanto: 2015,42), metodhe agih kanggo njlentrehake wujud, guna, lan kalungguhan panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh. Teknik sing digunakake ing panliten iki yaiku teknik ngilangi, walik, lan owah wujud diandharake ing ngisor iki.

- 1) Teknik nyingidake
Sarampunge nggilapake sepatu kanggo parade sesuke
Sarampunge nggilapake sepatu parade sesuke
- 2) Teknik walik
Sarampunge nggilapake sepatu kanggo parade sesuke

kanggo parade sesuke nggilapake sepatu sarampunge

3) Teknik owah wujud

Sarampunge nggilapake sepatu kanggo parade sesuke

Sarampunge nyemir sepatu kanggo parade sesuke

3.4.3 Tatacara Nyuguhake Asil Jlentrehan Dhata

Tata carane nyuguhake dhata sajrone panliten iki, yaiku asil panjlentrehake dhata sing diteliti dening panliti, disuguhake awujud laporan katulis ngenani sakabehe sing diasilake sajrone panliten iki. tata cara nyuguhake dhata ana loro yaiku formal lan informal. Tata cara nyuguhake kanthi cara formal yaiku nyuguhake dhata kanthi cara nggunakake angka-angka lan lambang-lambang. Cara informal yaiku menehake analisis dhata kanthi tembung-tembung kang sing lumrah saengga bisa dingerteni saben wong kang maca asile panliten (Sudaryanto, 2015:241)

Asil dhata jlentrehan ing bab (I) yaiku Panliten penemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh (*definitive determiners*) salah sawijining bagean saka panemtu (*determiner*). Panemtu kasebut nduweni makna ngenani tembung utawa ukara kang nyethakake idhentitas tembung aran. Adhedhasar bab kasebut rumusan masalah iki yaiku, kepriye jinise panemtu panyetha kang arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan? Tujuwan panliten iki yaiku, njlentrehake jinis panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan.

Asil dhata jlentrehan ing bab (II) yaiku anane panliten kang saemper kayata panlitene Nasrulloh kanthi irah-irahan *Pronominal dalam Bahasa Jawa dialek Surabaya*, Apriliana itri kanthi irah-irahan *Tembung Ssulih Purusa lan Tembung Sesulih Pandaerbe minangka Pirantu Pangiketing Basa Sajroning Wacana*, Novia Rakmatin kanti irah-irahan *Tembung Sesulih ing Basa Jawa Dhialek Surabaya SUB-Dhialek Mojokerto*, alfiyah *Panemtu awujud tembung sesulih Panyilah*. Landhesane teori sing digunakake sajrone panliten iki, yaiku teori transformasi generatif. Tata makaryane teori transformasi generatif diperang dadi telu adhedhasar triaspek sintaksis yaiku wujud, guna, lan kalungguhan.

Asil dhata Jlentrehan ing bab (III) Panliten iki kalebu panliten jinis linguistik sinkronis asipat deskriptif amarga adhedhasar kasunyatan basa kang ana utawa kahanan kanthi empiris urip ing pribadine wong kang cecaturan kanthi tujuwan arupa gegambaran basa kang faktual lan akurat. Sumber dhatane yaiku awujud karya sastra, lan dudu sastra ing kalawarti basa Jawa Jayabaya 2015. Dhata sing digunakake panliten iki awujud teks tulis. Dhata dikumpulake kanthi nggunakake teknik catet. Tatacarane njlentrehake dhata ing panliten iki nggunakake metode agih, asile njlentrehake dhata disuguhake nggunakake metodhe formal lan informal.

Asil dhata jlentrehan ing bab (IV) yaiku Panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar makna struktural sajrone panliten iki diperang dadi enem yaiku (1) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh lumrah (2) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh papan (3) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh modhal (4) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh ner (5) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh cacah (6) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh wektu.

Asil dhata jlentrehan bab V yaiku dudutan saka sakabehing isi panliten kang nerangake titikane panemtu kanthi cara sintaksis. Dene pramayogane yaiku panliti ngarepake anane panyeru sing asipat mangun supaya panliten sabanjure luwih apik. Panliten iki nduweni kurang lan lupute yaiku saka bab dhata mula diajab ana panliten sing bisa menehi koreksi tumrap asile panliten iki.

JLENTREHAN DHATA LAN ASILE PANLITEN

Ing bab IV bakal ngandharake lan njlentrehake dhata saka asile panliten. Kang kapisan bakal ngandharake dhata kanthi gamblang, banjur dhata-dhata kang wis diandharake kasebut dijltrehake siji mbaka siji kanggo luwih cethane.

4.1 Andharan lan Jltrehan

Ing bab II wis diandharake kanthi cetha ngenani panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar wujud, guna, lan kalungguhan. Andharan lan jlentrehan dhata neng panliten iki diperang dadi enem yaiku (1) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh lumrah (2) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh papan (3) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh modhal (4) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh ner (5) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh cacah (6) panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh wektu.

4.2 Jinise Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh adhedhasar Wujud

Wujude tembung sesulih panuduh kaperang dadi loro, yaiku tembung sesulih panuduh dasar lan turunan (Herawati, 1995:130).

Panliten panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh iki nduweni wujud kang kebage dadi dasar lan turunan. Anggene nemtokake wujud

iki ditindakake kanthi ngowahi tembung ingkang bisa di dheleng ana ing andharan subab sabanjure. Kanggo titikan wujud panemtu panyenthah ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh iki bisa di dheleng saka titikane tembung lingga.

4.2.1 Tembung sesulih panuduh dhasar

Tembung sesulih panuduh dhasar yaiku tembung sesulih panuduh ingkang kadadeyan saka samorfem. Morfem menika kalebu jinis tembung awujud tembung lingga ingkang durung diraketi dening wuwuhan utawa morfem liya. Tuladhane: iki/kiyi, iku/kuwi, ika/kae, kene, kono, kana, rene, rono, rana, dhisik, wingi, emben, mau, saiki, engko, sesok, ngene, ngono, ngana.

(1) Helm iki mari disilih Mikan.
(Jb/12/4/11/15ksl(cc))

'Helm Ini selesai dipinjam Mikan'

Dhata	Kategori (Wujud)	Fungsi (Guna)	Peran (Kalungguhan)
Helm	T.a	J	Kh
Iki	T.sp	W	Pnm
Mari disilih	F.kr	K	K.tnd
Mikan	T. a	L	Prg

Dhata ing nduwur bisa di dheleng yen tembung "iki" kalebu tembung sesulih panuduh dasar. Amarga tembung "iki" kadadeyan saka samorfem kang nuduhake sawijining substansi utawa barang yaiku helm. Tembung helm kasebut minangka tembung aran utawa nomina ingkang diandharaken dening tembung sesulih panuduh "iki".

Tembung sesulih panuduh "iki" nduweni teges nuduhaken sawijining substansi ingkang diacu yaiku helm kanthi jarak cedhak karo pamicara. Mula wewangun ukara kasebut nuwuhake anane panemtu(*determiners*) kang ana sajrone ukara digunakake kanggo nemtokake samubarang kang dituduhake.

4.2.2 Tembung Sesulih Panuduh Turunan

Wujud turunan kasebut katitik saka tembung yaiku kadadeyan saka samorfem. Morfem kasebut kalebu jinis tembung awujud tembung lingga ingkang durung diraketi dening wuwuhan utawa morfem liya. Saengga, wujud turunan kasebut kaperang dadi telu yaiku wujud andhahan, tembung rangkep, lan tembung camboran.

A. Tembung sesulih panuduh turunan awujud andhahan

Tembung sesulih panuduh awujud andhahan yaiku tembung sesulih panuduh ingkang morfem asaline wis diraketi dening morfem ikat kaya ater-ater, panambang lan wuwuhan gabung. Tuladhane yaiku tembung mrene, mrono, mrana, ndhisik, mengko, saha sesuke.

(2) Engko bengi kowe mrene?

(Jb/13/5/11/15mg(cc))

'Nanti malam kamu *kesini*?'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Engko Bengi	F.Kat	K	Wkt
Kowe	T.a	J	Prg
Mrene	T.sp	W	Pnm

Saka ukara ing nduwur bisa di dheleng yen tembung "mrene" kalebu tembung sesulih panuduh turunan awujud andhahan kang minangka sesulih utawa nuduhake sawijining substansi.

Tembung sesulih panuduh "mrene" ing nduwur kalebu tembung sesulih panuduh awujud turunan andhahan kanthi ater-ater, amarga kadadeyan saka tembung lingga "rene" ingkang oleh wuwuhan awujud ater-ater (N-). Dadi wujud tembung sesulih panuduh "mrene" iki kadadeyan kanthi ngowahi tembung kaya ing ngisor iki.

Mrene = m- + rene

Tembung sesulih panuduh "mrene" kalebu jinising tembung sesulih panuduh papan ingkang asipat dinamis amarga sesambetan karo papan tartamtu ingkang dituju. Tembung "mrene" kalebu tembung sesulih panuduh ingkang ngandharake tembung katrangan papan utawa panggonan.

Tembung sesulih panuduh "mrene" nduweni kalungguhan minangka panemtu amarga nyethakake tembung aran utawa bab yaiku kowe, bisa dimangerteni yen bab kang lagi dibahas iki nduweni let cedhak saka pamicara.

B. Tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep

Tembung rangkep ingkang ketemu yaiku awujud dwilingga ingkang tanpa andhahan lan dwilingga kanthi andhahan awujud ater-ater (N-), panambang (-a) lan (-an). panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh awujud dwilingga tanpa andhahan ana ing jinis tembung sesulih panuduh papan, modhal lan wektu. Tembung sesulih panuduh awujud dwilingga kanthi wuwuhan awujud ater-ater (N-) ana

ing jinis tembung sesulih panuduh papan. saengga, tembung sesulih panuduh awujud dwilingga kanthi wuwuhan awujud panambang (-a) kapanggihaken jinis tembung sesulih panuduh modhal. Tembung sesulih

panuduh awujud dwilingga kanthi wuwuhan awujud panambang (-an) ana ing jinis tembung sesulih panuduh wektu.

Tembung sesulih panuduh awujud rangkep yaiku tembung sesulih panuduh ingkang tembung dirangkep kanthi wutuh utawa saperangan. Tuladhane yaiku tembung kae-kae, rana-rana, engko-engko, wingi-wingi, sesuk-sesuk, rana-rene, rona-rono, rona-rene, lan koa-kae. Kejaba iku ana uga tembung sesulih panuduh rangkep mawa wuwuhan, tuladhane yaiku tembung ngene-ngenea, sesuk-sesuke, lan engko-engkone.

(3) Turahane dhuwit wingi-wingi wis nglumpuk telung benggol. (Jb/13/5/11/15tbs(cb))

'sisanya uang kemarin-kemarin sudah terkumpul tiga bendel'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Turahane Dhuwit	F.a	J	Smb
Wingi-Wingi	F.sp	W	Pnm
Wis Nglumpuk	F.kat	K	Kh
Telung Benggol	F.wil	G	Tjw

Saka dhata (3) ing nduwur bisa di dheleng yen tembung "wingi-wingi" bisa diarani panemtu amarga kalebu tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep kang nuduhake sawijining titik wektu tartamtu.

Tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep "wingi-wingi" ing nduwur kalebu tembung sesulih panuduh awujud rangkep dwilingga tanpa wuwuhan, amarga kadadeyan saka tembung lingga "wingi" ingkang dirangkep wutuh. Dadi wujud tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep "wingi-wingi.

Tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep "wingi-wingi" kalebu jinise tembung sesulih panuduh wektu amarga sesambetan karo titik wektu tartamtu. Tembung "wingi" kasebut minangka tembung katrangan ingkang dadi sesulihe tembung sesulih panuduh wektu.

Tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep "wingi-wingi" nduweni teges nuduhake sawijining titik wektu tartamtu kanthi let rada adoh kaliyan wektu kang wis diliwati. Mila, tembung sesulih panuduh turunan awujud rangkep "wingi-wingi" kalebu tembung sesulih panuduh turunan ing jinising tembung sesulih panuduh wektu kanthi let rada adoh karo wektu kang wis dilewati.

C. Tembung sesulih panuduh turunan awujud camboran

Tembung camboran ingkang ketemu yaiku awujud camboran wutuh. panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh awujud camboran wutuh kapanggihaken jinis tembung sesulih

panuduh wektu saha cacah.

Tembung sesulih panuduh awujud camboran yaiku loro utawa luwih wujud dhasar kang diraketake dadi siji saengga bisa mujudake tembung sesulih panuduh anyar. Tuladhane tembung sesulih panuduh camboran yaiku dhek wingi, dhek mau, lan sukemben.

Ing panliten iki tuladhane ana sing di owahi adhedhasar teori kang digunakake. Owahing tuladha iku di arani pandhapuke tembung, Sudaryanto(1991:15) ngandharake yen proses morfologi utawa pandhapuk tembung yaiku proses owahe tembung kanthi cara ingkang tinata utawa tinatane cara owahe kanthi piranti kang padha, ndadekake komponen makna anyar ana ing tembung asil owahe, tembung anyar ingkang diasilake asipat polimorfemis.

- (4) Jaman *ewasamana* nguncalake adoh clana sing dienggo parade. (Jb/13/5/11/15bs(tr))
'Jaman *dahulukala* melemparkan jauh celana yang dipakai parade'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Jaman	T.a	J	Smb
Ewasamana	T.sp	W	Pnm
Nguncalake adoh clana	F.kr	K	Kh
Sing dienggo parade	F.kr	G	Tjw

Dhata (4) ing nduwur bisa didheleng yen tembung "ewasamana" bisa diarani panemtu amarga kalebu tembung sesulih panuduh turunan awujud camboran kang nuduhake sawijining ukuran tartamtu.

Tembung sesulih panuduh "ewasamana" ing ndhuwur kalebu tembung sesulih panuduh turunan awujud camboran, amarga kadadean saka rong wujud dasar kang diraketake dadi siji kanthi wuwuhan awujud ater-ater (sa-) saengga bisa mujudake tembung sesulih panuduh anyar kang diarani tembung sesulih panuduh turunan awujud camboran. Dadi wujud tembung sesulih panuduh "ewasamana" iki kadadean kanthi ngowahi tembung kaya ing ngisor iki.

Ewa + samana

Sa- + mana

Tembung 'ewasamana' yaiku kadadeyan saka rong tembung utawa luwih kang digabung dadi siji ingkang ngasilake wujud karo teges anyar. Tuladhane yaiku tembung "ewa samana" ingkang kadadeyan saka tembung "ewa" lan "samana". Tembung "ewa" ingkang sadurunge nduweni teges 'katon ora seneng neng wong liya' lan tembung "samana" nduweni teges 'akehe padha karo ingkang ana ing kana'. Tembung "ewa" lan "samana" sawisi dicambor dadi siji yaiku "ewa samana" nduweni teges 'sadyan' ingkang nuduhake wektu tartamtu.

4.3 Jinise Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh adhedhasar Guna

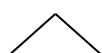
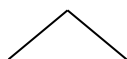
Guna ing kene papan sajrone struktur sintaksis kang sajrone bakale diisi kategori tertamtu, kategori kasebut arupa jejer (J), wasesa(W), lesan(L), geganep (G), katrangan (K) kang bakal dadi struktur sintaksis sing diandharake lumantar jinise tembung sesulih panuduh ing ngisor iki.

4.3.1 Panemtu Panyentha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Lumrah

Panemtu panyentha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh lumrah bisa kaperang dadi telu yaiku, *iki*, *iku*/*kuwi*, lan *ika*/*kae*. Tembung *iki* nuduhake samubarang kang ana utawa dianggep ana sajrone cecaturan kang cedhak karo pamicara. Tembung *iku* nuduhake samubarang kang cedhak pamicara utawa cedhak karo panutur lan mitra tutur. Tembung *iku* nduweni maksud samubarang kang dikarepake dening pamicara, mapane ana ing satengah-tengahe pamicara lan mitrawicara. Tembung *Iku* nuduhake samubarang kang ana utawa dianggep ana sajrone cecaturan kang rada adoh karo wong kang ngrungokake utawa cethane tembung *iku* digunakake kanggo nuduhake sawijine bab kang rada adoh karo sing rembugan. Dene tembung *ika/kae* digunakake kanggo nuduhake samubarang utawa sawijine bab kang adoh karo sing rembugan. Dadi *ika/kae* nduweni maksud yen samubarang kang dikarepake iku mapan ana papan kang adoh saka pamicara. Pamerange panemtu panyentha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh lumrah lumrah:

Tembung *iki* yaiku tembung panuduh kanggo nuduhake samubarang sing cedhak karo panutur lan mitra tutur. Tembung panuduh *iki* tegese nuduhake objek. Tembung *iki* bisa uga diarani tembung swara dhuwur

Ewasamana

ngarep yaiku swara *i*. Tembung panemtu panyetha panuduh lumrah iki bisa madheg dhewe ing ngarep ukara. Tembung sesulih panuduh lumrah yen madheg dhewe ing ngarepe ukara. Tuladha :

- (5) Eh riko! *Iki* klambimu. (Jb/11/3/11/15kip(ctp))
'Eh riko! *Ini* bajumu'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Eh riko!	T.a	J	Pnp
Iki	T.sp	W	Pnm
Klambimu	T.a	K	Khn

Dhata (5) ing ndhuwur bisa di dheleng yen tembung "iki" kalebu tembung sesulih panuduh lumrah. Tembung "iki" kalebu tembung sesulih panuduh amarga nuduhake sawijining substansi utawa barang yaiku klambimu. Tembung sesulih panuduh "iki" kalebu jinising tembung sesulih panuduh lumrah amarga sesambetan antarane pamicara kaliyan substansi ingkang dituju yaiku Eh riko!. Tembung eh riko! kasebut minangka tembung aran utawa nomina kang diandharake dening tembung sesulih panuduh "iki".

Tembung sesulih panuduh "iki" nuduhake sawijining substansi kang diacu kanthi let cedhak karo pamicara. Mula ukara kasebut nuwuhake anane panemtu. Ingkang dadi panemtu nduweni guna minangka wasesa kang nyethakake yen kang nglunguhi jejer ing ukara kasebut yaiku tembung aran.

4.3.2 Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Papan (*Pronomina Demonstratif Lokal*)

Tembung sesulih panuduh papan iki diperang dadi rong peranan, yaiku panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan lan panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan kanggo nyulhi tembung sesulih purusa. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh papan yaiku *kene*, *kono*, lan *kana*. Tembung *kene* nuduhake papan panggonan kang cedhak karo pamicara. Tembung *kono* nuduhake papan panggonan kang cedhak karo wong kang ngrungokake utawa papan panggonan wong kang melu cecaturan. Dene tembung *kana* nuduhake papan panggonan sanjabane pamicara lan wong kang dijak cecaturan utawa adoh saka kekarone.

- (6) Ing supermarket kono mung dadi *cleaning service*. (Jb/12/4/11/15kh (sby))
'Disupermarket sana Cuma jadi *cleaning service*'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Ing supermarket	Fr.a	J	Ppn
Kono	t.ssl	W	pnm
mung dadi <i>cleaning service</i>	Fr.a	Kat	Khn

Saka dhata (6) ing ndhuwur di dheleng yen tembung "kono" kalebu tembung sesulih panuduh amarga minangka sesulih utawi nuduhake sawijining tembung aran yaiku ing supermarket. Tembung sesulih panuduh "kono" kalebu jinise tembung sesulih panuduh lumrah amarga sesambetan antarane pamicara kaliyan substansi kang di tuju yaiku ing supermarket.

Tembung sesulih panuduh "kono" nduweni teges nuduhake sawijining papan yaiku ing supermarket kanthi let cedhak karo pamicara. Tembung sesulih panuduh kang manggon samburine tembung *ing supermarket* nduweni makna minangka panemtu (*determiners*). Panemtu kang ana sajrone ukara digunakake kanggo nemtokake samubarang kang dituduhake.

4.3.3 Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Modhal (*Pronomina Demonstratif Deskriptif*)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh modhal iki kanggo nuduhake kahanan, patrap lan cara. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh modhal iki diperang dadi telung peranan adhedhasar adoh cedhake karo pamicara. Tembung sesulih panuduh modhal, yaiku *ngene*, *ngono*, lan *ngana*. Tembung *ngene* iku dununge cedhak karo pamicara. Tembung *ngono* dununge rada adoh karo pamicara. Dene tembung *ngana* iku dununge ana sanjabane cecaturan. Tembung sesulih panuduh modhal *ngene*, *ngono* lan *ngana* iki dienggo sajrone tindak tutur ngoko lisan, yen ana ing sajrone tindak tutur tulis, tembung sesulih panuduh modhal ditulis mangkene, mangkana lan mangkono.

- (7) Jemini ngono sing duwe akal golek codhotan (Jb/12/4/11/15stsi(crm))
'Jemini begitu yang punya akal mencari codotan'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Jemini	T.a	J	Prg
Ngono	T.sp	W	Pnm

Sing nduwe akal golek codhotan	F.kr	K	Kh
--------------------------------	------	---	----

Saka dhata (7) ing ndhuwur di dheleng yen tembung “ngono” kalebu tembung sesulih panuduh amarga minangka sesulih utawi nuduhake sawijining tembung aran kang nduweni sesambetan antarane pamicara kaliyan substansi ingkang di tuju yaiku jemini. Tembung jemini kasebut minangka tembung aran utawa nomina ingkang diandharake dening tembung sesulih panuduh “ngono”.

Tembung sesulih panuduh “ngono” nduweni teges nuduhake sawijining papan yaiku Surabaya kanthi let adoh kaliyan pamicara. Tembung sesulih panuduh kang manggon samburine tembung jemini nduweni makna minangka panemtu (*determiners*). Panemtu kang ana sajrone ukara digunakake kanggo nemtokake samubarang kang dituduhake.

4.3.4 Panemtu Panyentha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Ner (*pronomina demonstratif arah*)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh ener, yaiku *mrene*, *mrono* lan *mrana* utawa *rene*, *rono* lan *rana*. Tembung *mrene* utawa *rene* nuduhake ener kang cedhak karo pamicara. Tembung *mrono* utawa *rono* nuduhake marang ener kang rada adoh karo pamicara. Dene tembung *mrana* utawa *rana* nuduhake marang ener kang adoh saka pamicara lan pawongan kang dijak cecaturan.

- (8) Esuk mau jemini mlayu-mlayu *mrana* parane.
(Jb/12/4/11/15tsi(crm))
‘pagi tadi jemini lari-lari *kesana* arahnya’

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Esuk Mau	F.kat	K	Wkt
Jemini	T.a	J	prg
Mrana	T.sp	W	pnm
Mlayu-Mlayu Parane	F.kr	G	Kr.tnd

Saka dhata (8) ing ndhuwur bisa didheleng tembung “mrana” kalebu tembung sesulih panuduh amarga minangka sesulih utawa nuduhake sawijining papan.

Tembung sesulih panuduh “mrana” kalebu jinising tembung sesulih panuduh papan ingkang asipat dinamis amargi sesambetan kaliyan papan tartamtu ingkang dipuntuju. Tembung “mrana” kalebet tembung sesulih panuduh ingkang ngandharaken tembung katrangan papan.

Tembung sesulih panuduh “mrana” nduweni

kalungguhan minangka panemtu amarga nyethakake tembung aran utawa bab yaiku jemini, bisa dimangerteni yen bab kang lagi dibahas iki kanthi let adoh karo pamicara.

4.3.5 Panemtu Panyentha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Cacah (*pronomina demonstratif dimensional*)

Panemtu panyentha awujud tembung sesulih panuduh cacah yaiku *samene*, *samono* lan *samana*. Tembung *samene* nuduhake akehe utawa cacah sacedhake pamicara. Tembung *samono* nuduhake akehe utawa cacah sacedhake pawongan kang dijak cecaturan utawa kang ngrungokake. Dene tembung *samana* nuduhake akehe utawa cacah kang adoh saka pamicara utawa wong kang dijak cecaturan.

Tembung sesulih panuduh cacah ana hubungane kanthi kadar ukuran lan jumlah kang bisa ana bareng tembung panuduh ukuran dawa, amba, dhuwur, gedhe, abot, adoh, isi, lsp.

- (9) Budhe Eni nggawa jajan *samene* akehe.
‘budhe eni membawa makanan segini banyaknya.’

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Budhe eni	T.a	J	Prg
Nggawa jajan	F.kr	W	Kr.tnd
Samene akehe	F.khn	L	pnm

Saka dhata (9) ing ndhuwur bisa didheleng yen tembung “samene” kalebu tembung sesulih panuduh amarga minangka sesulih utawa nuduhaken sawijining bab.

Tembung sesulih panuduh “samene” kalebu jinise tembung sesulih panuduh papan ingkang asipat dinamis amarga sesambetan karo papan tartamtu ingkang dituju. Tembung “samene” minangka tembung sesulih panuduh kang ngandharake tembung katrangan papan.

Tembung sesulih panuduh “samene” nduweni kalungguhan minangka panemtu amarga nyethakake tembung aran utawa bab yaiku jajan, bisa dimangerteni yen bab kang lagi dibahas iki kanthi let cedhak karo pamicara.

4.3.6 Panemtu Panyentha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh Wektu (*pronomina demonstratif temporal*)

Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu

diperang dadi telung peranan, yaiku tembung sesulih panuduh wektu biyen, saiki lan mengko. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu biyen iki diperang maneh dadi telung peranan. Panemtu awujud tembung sesulih panuduh wektu kang kapisan iki, yaiku wektu biyen kang isih durung suwe wektune, yaiku tembung *lagi wae*, iki *mau*, utawa *mau*. Tuladhane:

- (10) Wiwit asar mau adate Kolah kono rame.
'Sejak asar tadi adatnya Kolah sana rame'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Wiwit Asar	F.kat	J	Wkt
Mau	T.sp	W	Pnm
Adate Kolah	F.a	L	Rsp
Kono Rame	F.sp	G	Kh

Saka ukara ing nduwur bisa didheleng yen tembung "mau" kalebu tembung sesulih panuduh. Tembung "mau" kalebu tembung sesulih panuduh amarga minangka sesulih utawa nuduhake sawijining wektu.

Tembung sesulih panuduh "mau" ing nduwur kalebu tembung sesulih panuduh awujud dasar amarga kedadeyan saka samorfem. Morfem menika kalebu jinis tembung awujud tembung lingga ingkang durung diraketi dening wuwuhan utawa morfem sanes.

Tembung sesulih panuduh "mau" nduweni kalungguhan minangka panemtu amarga nyethakake tembung aran utawa bab yaiku adat kolah, bisa dimangerteni yen bab kang lagi dibahas iki kanthi wektu kang cedhak pamicara.

4.4 Jinise Panemtu Panyetha ing Semantik Gramatikal arupa Tembung Sesulih Panuduh adhedhasar Kalungguhan

Kalungguhan kuwi ngisi guna sing asipat semantis utawa maknawi lan sintaksis utawa struktural. Diarani semantis amarga kalungguhan mujudake aspek makna lan asipat struktural negesake menawa kalungguhan mujudake aspek raga sing dadi pasangan wujud kanthi maknawi. Tembung sesulih nglungguhi kalungguhan tertamtu amarga tembung sesulih minangka konstituen panyengkuyung sing ndadekake anane tembung sesulih sajrone ukara gumantung karo tembung kriya kang minangka wasesa. Mula, anggone njlentrehake kalungguhane tembung sesulih kudu ngerteni jinise tembung kriya kang manggon ing wasesane senajan tembung sesulih uga bisa manggon ing wasesa.

4.4.1 Kalungguhan Paraga-Papan

Panemtu panyetha kang arupa tembung sesulih kang bisa ngglungguhi kalungguhan paraga lan papan bisa di deleng saka dhata ing ngisor iki:

- (11) Adhine iku les neng kunu.
'adiknya itu les disitu.'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Adhine iku	F.a	J	Prg
Les	T.kr	W	Kr.tnd
Ndik kunu	F.kat	K	Ppn

Adhedhasar dhata ing nduwur gatra "adhine iku" kalebu panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh lumrah kang ngglungguhi kalungguhan paraga amarga ing dhata kasebut wasesane "les" minangka tembung kriya. Dene, gatra "adhine iku" manggon ing jejer lan tembung "iku" minangka modhifikator kang dadi panuduh paraga. Gatra "ning kunu" kalebu panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh papan. Tembung "kunu" sajrone gatra "ning kunu" minangka modhifikatore kang dadi panuduh.

4.4.2 Kalungguhan Paraga-kahanan

Panemtu panyetha kang arupa tembung sesulih kang bisa ngglungguhi kalungguhan paraga lan kahanan bisa di deleng saka dhata ing ngisor iki:

- (12) Aku mung tuku jajan semene.
'aku hanya beli jajan segini.'

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Aku	T.a	J	Prg
Mung tuku jajan	F.kr	W	Kr.tndk
Semene	T.wil	Pgnh	Kh

Adhedhasar dhata ing nduwur iki panemtu panyetha arupa tembung sesulih kang bisa ngglungguhi kalungguhan paraga lan manggon ing jejer yaiku tembung "aku". Panemtu panyetha arupa tembung sesulih kang ngungguhi kalungguhan lan manggon ing panggenah yaiku tembung "semene" tembung semene kalebu panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh cacah.

4.4.3 Kalungguhan Paraga-Panandhang

Panemtu panyetha kang arupa tembung sesulih kang bisa ngglungguhi kalungguhan paraga lan panandhang bisa di deleng saka dhata ing ngisor iki:

- (13) Ibuk nukokna adhik sepatu bal koyok ngono iku.

‘ibu membelikan adik sepatu bola seperti itu.’

Dhata	Wujud	Guna	Kalungguhan
Ibuk	T.a	J	Prg
Nukokna	T.kr	W	Kr.tnd
Adhik	T.a	L	Rsptf
Sepatu bal koyok ngono iku	F.a	Pgnh	Pnd

Adhedhasar dhata ing ndhuwur iku kang nglungguhi kalungguhan paraga lan manggon ing jejer yaiku tembung “ibuk”. Tembung kang nglungguhi kalungguhan panandhang lan manggon ing panggenah yaiku gatra “sepatu bal koyok ngono iku”. Tembung “ngono” sajrone gatra “sepatu bal koyok ngono iku” minangka modhifikatore kang dadi katrangan panandhang lan kalebu panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh modhal.

4.5 Asile Panliten

Sawise dijlentrehake lan diandharake ngenani panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh ing ndhuwur, banjur kaandharake ngenani asile panliten. Andharan lan jlentrehan panliten kasebut dimangerteni menawa panemtu panyetha ing semantik gramatika arupa tembung sesulih panuduh diperang adhedhasar teori transformasi generatif yaiku (1) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh lumrah, (2) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh papan, (3) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh modhal, (4) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh ner, (5) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh cacah, (6) Panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh wektu kang sajrone ukarane ngandhut tembung kang nduwe telung pathokan guna nuduhake samubarang. Pathokane yaiku wong kang ngomong, wong kang diajak omong, lan wong sajabane cecathuran.

4.6 Dhiskusi Asil Panliten

Asile panliten sing dijlentrehake ing dhuwur kasebut perlu didhiskusiake dhata panliten. Panliti bakal ngandharake wujud, guna, lan kalungguhane panemtu panyetha ing semantik gramatikal. Adhedhasar konsepe panemtu sing diperang dadi papat perangan yaiku, panemtu panyetha, titikane, jinise, lan keselarasan teori generatif karo teknik-teknik panliten sing digunakake.

Wujud panemtu panyetha arupa tembung sesulih bisa diperang dadi loro yaiku dasar lan turunan. Dene, wujud

turunan bisa diperang dadi telu yaiku tembung andhahan, tembung rangkep, lan tembung camboran. Jinise panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh ana enem yaiku panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh lumrah, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh papan, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh modhal, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh ner, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh cacah, panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh wektu. Wondene kalungguhane panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh sesambetan karo pamicara anggene nindhakake cecathuran.

Adhedhasar jlentrehan asil panliten, konsep ngenani panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh selaras karo andharan panliten basa sadurunge yaiku panemtu awujud tembung panyilah. Tegese panemtu iku ngandharake yen ing sajrone ukara luwih nengenake tembung aran. Jlentrehan iki selaras karo pamawase Antunshono(1960).

Teori sing digunakake ing panliten iki yaiku teori transformasi generative sing diandharake comsky ing bukune lauder (2005:216). Teori iki selaras karo tatacara panjlentrehane dhata yaiku metode dhistributional utawa agih. Cara njlentrehake dhata uga nduweni teknik akeh. Saben teknik sajrone methodhe iki ora digunakake kabeh mung saperangan wae kanggo njlentrehake dhata ing panliten iki. Yaiku teknik nambahi, teknik ganti, lan teknik walik kang selaras karo andharane Sudaryanto (2015:18).

PANUTUP

5.1 Dudutan

Wacana kritis idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat iki diperang adhedhasar wujud ana lima, yaiku formalisme, kualitas, objektivitas, fungsionalis, lan performatif. Kedadeyan-kedadeyan kang nggambarake limang prinsip idhealisme kasebut dijlentrehake kanthi dhasar kontekse, yaiki kedadeyan, sosial, historis, lan panguwasan. Wacana iki Panemtu nerangake salah sawijining tembung aran kang ana sajrone ukara. Titikane panemtu kanthi cara sintaksis yaiku nempukake antarane nomina lan frasa nomina. Panemtu semantik nerangake idhentitas sawijine barang iku. Ing kene tembung aran luwih di tengenake. Panemtu kalebu sajrone generalisasi quantifier yaiku tetembungan kanggo nuduhake cacah, amarga panemtu njlentrehake ngenani jumlah utawa cacah. Generalisasi iku dhewe uga nduweni sipat yaiku nyelarake teges sajrone ukara kang wiwitane asipat umum dadi sipat kang luwih khusus. Mula panemtu ing kene bisa arupa tembung sesulih panuduh.

Jinise panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh adhedhasar makna struktural ana enem yaiku (1) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh lumrah,

(2) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh papan, (3) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh modhal, (4) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh ner, (5) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh cacah, (6) panemtu panyetha arupa tembung sesulih panuduh wektu.

5.2 Pamrayoga

Adhedhasar asil saka panliten iki panliti sadar isihakeh lupute, mula panliti ngarepake ana panyeru sing asipat mangun supaya panliten iki sabanjure bisa luwih apik. Saliyane kuwi panliti menehake pramayoga supaya panliten sabanjure kang ngrembag ngenani panemtu mligine ngenani perangane panemtu panyetha saliyan kang durung ditliti salah sijine ngenani panemtu panyetha arupa cacah. Panliten ngenani panemtu panyetha ing semantik gramatikal arupa tembung sesulih panuduh iki nduweni luput lan kurang, kurange panliten iki yaiku bab dhata, panliten iki ora nggunakake dhata lisan nanging mung dhata tulis mula diajab ana panliten sing bisa menehi koreksi tumrap asile panliten iki.

KAPUSTAKAN

- Alwasillah, Chaedar. 2011. *Beberapa Mazhab dan Dikotomi Teori Linguistik*. Bandung: Angkasa
- Alwi, Hasan. 2003. *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia Edisi Ketiga*. Jakarta: Balai Pustaka
- Antunsohono. 1960. *Reringkesaning Paramasastra Jawa*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing
- Arikunto, Suharsimi. 2010. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan praktik*. Jakarta: Rineka Cipta
- Herawati, dkk. 1995. *Nomina, Pronomina, dan Numeralia dalam Bahasa Jawa*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Khairah, Miftahul. 2014. *SINTAKSIS*. Jakarta: PT Bumi Aksara
- Kridalaksana, Harimurti. 2005. *Kamus Linguistik*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- _____. 2007. *Kelas Kata dalam Bahasa Indonesia*. Jakarta: Gramedia
- Mahsun. 2005. *Metode Penelitian Bahasa*. Jakarta: PT Rajagrafindo Persada
- M. Rooth (1996). Focus. Dalam S. Lappin (ed.), *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Oxford: Blackwell.
- Mulyana. 2011. *Morfologi Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Nardiati. 2005. *Struktur Peran Semantis Kalimat Verbal Dalam Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Balai Bahasa Yogyakarta
- Padmosoekodjo, S. 1987. *Paramasastra Jawa*. Surabaya: Citra Jaya Murti
- Poerwadarminto, W. J. S. 1953. *Sarining Paramasatra*

- Djawa. Djakarta: Noordhoff Kolff N. V
- Parera, Jos Daniel. 1991. *Sintaksis*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Sudaryanto. 1991. *Tata Bahasa Baku Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press
- _____. 1988. *Metode Linguistik, Bagian Kedua: Metode dan aneka tehnik penggunaan data*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- _____. 2015. *Metode dan Aneka Tehnik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press
- Sugiyono. 2015. *Metodhe Penelitian Kuantitatif, Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta
- Verhaar, J.W.M. 2012. *Asas-Asas Linguistik Umum*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Wedhawati. 2006. *Tata Bahasa Jawa Mutakhir* (Edisi Revisi). Yogyakarta: KANISIUS

SUMBER ONLINE

- Fadila. Lela. 2017. Analisis Kontrastif Pronomina Demonstratif Bahasa Korea Dan Bahasa Indonesia Serta Implikasinya Terhadap Pengajaran Bahasa Indonesia Bagi Penutur Asing (Bipa). Vol.02 no. 01, April 2017 Diunduh ing: <http://jurnal.untirta.ac.id/index.php/jurnalmembaca/article/view/1558/2085> (26-06-2019)
- Fitriani, Aries. 2019. "Central Determiner In Abstracts Journal". Vol.4 nomer 1, Februari 2019. Diunduh ing: <http://journal.iaingorontalo.ac.id/index.php/al/article/view/606/499> (26-06-2019)
- Kurniawati. 2014. Reduplikasi Nomina Dalam Bahasa Indonesia: Kajian Sintaksis Dan Semantik. Vol. 26 no.2, November 2014. Diunduh ing: <http://aksara.kemdikbud.go.id/jurnal/index.php/aksara/article/view/155> (30-06-2019)
- Nita, Andriani. 2018. Pronomina Demonstrative Dalam Bahasa Sumbawa Didesa Seteluk Atas Kecamatan Seteluk Kabupaten Sumbawa Barat Dan Kaitannya Dengan pembelajaran mulok bahasa daerah di SMP. Jurnal Skripsi. Diunduh ing: <https://eprints.unram.ac.id/5679/1/jurnalskripsi/>. (01-06-2019)
- Maisuri, Atika. 2018. "Penggunaan Deiksis Pronomina, Tempat, Dan Waktu Pada Novel Genduk Karya Sundari Mardjuki. Vol.7 no.3, Maret 2018. Diunduh ing: <http://jurnal.untan.ac.id/index.php/jpdpb/article/download/24681/75676576190> (26-06-2019)